

v postkomunizmu
v primerjalni
perspektivi

LIBERALIZEM IN ANTISEMITIZEM

Michael Shafir

Zbirka **Pamflet** je namenjena objavi prevodov referenčnih besedil, ki govorijo o svobodi v najširšem smislu besede. Tudi zato smo se odločili za rehabilitacijo tradicionalnega **Pamfleta**, ki vse od 18. stoletja služi kot svojevrstna državljanska oglasna deska. Poslanstvo zbirke kratkih emancipatoričnih besedil je, da državljanke in državljane spodbuja k razmišljanju in zavzemanju stališč.

Pamflet je nosilec kulture, ki ne sprejema neumnosti, ne požira žalitev in zavrača poniževanje. Zbirka **Pamflet** podpira kritično mišljenje in neodvisnost duha. Neguje, kar je med nami emancipatoričnega in dobrega, in se upira kulturi laži in groženj.

Z zbirko **Pamflet** se borimo proti uničevanju preteklosti, razvrednotenju življenja v sedanjosti in kraji prihodnosti.

Michael Shafir

ILIBERALIZEM IN ANTISEMITIZEM
v postkomunizmu v primerjalni perspektivi

Pamflet 7

Založba ZRC

Michael Shafr
ILIBERALIZEM IN ANTISEMITIZEM
v postkomunizmu v primerjalni perspektivi
Pamflet 7

Naslov izvirnika: Illiberalism and Antisemitism under Post-Communism

© 2021 Michael Schafr (izvirnik)

© 2022 ZRC SAZU (prevod)

Spremno besedilo Tanja Petrović
Prevod in lektura Tadej Turnšek
Oblikovanje in prelom Tanja Radež

Založnik ZRC SAZU, Založba ZRC
Zanj Oto Luthar
Glavni urednik založbe Aleš Pogačnik
Tisk Cicero Begunje
Naklada 400
Prva izdaja, prvi natis.
Ljubljana 2022

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons
CC BY 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610506799>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.12(4-11=411.16)
329(4-11)

SHAFIR, Michael

Iliberalizem in antisemitizem v postkomunizmu v primerjalni perspektivi /
Michael Shafr ; [spremno besedilo Tanja Petrović ; prevod Tadej Turnšek].
- 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2022. -
(Pamflet, ISSN 2738-4993 ; 7)

Prevod dela: Illiberalism and antisemitism under post-communism
ISBN 978-961-05-0678-2
COBISS.SI-ID 121908483

ISBN 978-961-05-0679-9 (PDF)
COBISS.SI-ID 121370371

LIBERALIZEM IN ANTISEMITIZEM

**v postkomunizmu
v primerjalni
perspektivi**

Michael Shafir

Pamflet 7

MICHAEL SHAFIR, rojen leta 1944 v Bukarešti, je magistriral na Univerzi v Tel Avivu, kjer je tudi doktoriral z disertacijo »Intelektualec in Partija: Romunska komunistična partija in ustvarjalna elita v času Čaušeskua«. Po vrnitvi v Romunijo se je najprej zaposlil na Univerzi v Bukarešti, predavateljsko pot pa je končal kot profesor Doktorske šole za mednarodne in strateške študije univerze Babeş-Bolyai v Cluj Napoci.

Dolga leta je bil urednik *Romanian Review of International Studies* in sourednik *Journal of East European and Asian Studies*, ob tem pa je bil tudi predsednik akademskega dela romunske delegacije Mednarodne zveze za raziskovanje Holokavsta (IHRA).

Predaval je na univerzah v Romuniji, Izraelu, Italiji, na Poljskem in Kanadi. Dolga leta je bil redni sodelavec Radia Svobodna Evropa v Pragi in Münchnu, na koncu kot namestnik direktorja oddelka za raziskave javnega mnenja.

Michael Shafir je avtor oziroma soavtor šestih knjig, več kot 260 člankov in petdesetih poglavij v knjigah.

Je profesor emeritus univerze Babeş-Bolyai in prejemnik več prestižnih romunskih nagrad, vključno s priznanjem kralja Mihaela I in romunskega predsednika Traiana Basescuja.

Predgovor

Besedilo Michaela Shafirja, romunskega politologa judovskega rodu in dolgoletnega strokovnega sodelavca Radia Svobodna Evropa, ponuja poglobljeno in natančno analizo načinov prepletanja iliberalne, populistične desničarske politike v postsocialistični Evropi z antisemitizmom. Osredotoča se predvsem na Madžarsko in Poljsko, dve državi, ki sta ob koncu socializma najbolj entuziastično sprejeli zahodni liberalizem in od njega nerazdružljiv neoliberalni gospodarski model, danes pa sta prvakinja konservativnega populizma, kratenja pravic ženskam in pripadnikom skupnosti LGBT+, propagiranja paradigme »dveh genocidov« in relativizacije holokavsta. Avtor nam sistematično razkriva logiko povezovanja med izkrivljanjem zgodovinskih dejstev in neutrudnim fabriciranjem sovražnikov z antisemitizmom in rasizmom, hkrati pa pokaže mehanizme ustvarjanja povsem nove, postresnične politične realnosti, ki na videz ponuja alternativo v današnjem svetu brez alternativ. Shafir sicer ugotavlja, da iliberalizem ni nujno povezan z antisemitizmom, kar podkrepi s primerom razcveta iliberalne politike v Sloveniji v času tretje vlade Janeza Janše.

Proizvajanje vedno novih sovražnikov in zelo pragmatičen odnos do preteklosti, ki vključuje potvarjanje zgodovinskih dejstev in perpetuiranje ideoloških delitev, Janševo vladavino, po drugi strani, nedvomno umešča med primere »iliberalne« politike.

V iskanju odgovora na vprašanje, zakaj je v nekoč socialističnih državah prišlo do tako močnega zasukanja stran od univerzalnih vrednot, progresivnih politik in demokratičnih načel, se mi zdita ključna dva izraza, ki sem ju uporabila v prejšnjem odstavku. Prvi je »postsocializem«, drugi je »alternativa«. Besedilo Michaela Shafirja je za nas v slovenskem in postjugoslovanskem prostoru izjemno pomembno tudi zato, ker nas spodbuja, da v iskanju razlogov za krepitev desnega populizma zastavljamo vprašanja, ki vsebujejo ta dva izraza.

V kolikšni meri sta postsocialistično stanje in normativna vizura pohladnovojnega časa, v kateri ni bilo prostora za kakršno koli alternativo liberalni demokraciji in neoliberalnemu kapitalizmu, pripeljala do tega, da »svetloba ni uspela«? Prav to je namreč naslov leta 2020 izdane knjige Ivana Krasteva

in Stephena Holmesa, v kateri avtorja iliberalno politiko in sentimente v postsocialistični Evropi razlagata z razočaranjem, ki je nadomestilo prvotno navdušenje nad liberalnimi ideali Zahoda. »Političnega vzpona populizma,« zapišeta Krastev in Holmes, »ni mogoče pojasniti brez upoštevanja široko razširjenega odpora do tega, na kakšen način je (vsiljeni) sovjetski komunizem brez alternative po letu 1989 nadomestil (prostovoljni) zahodni liberalizem brez alternative«. ¹ A prav jugoslovanska izkušnja socializma – ki ni bil »vsiljeni sovjetski komunizem«, in je alternative s svojo politiko tretje poti, neuvrščenosti in samoupravljanja pravzaprav ustvarjal, in ne onemogočal – ob dejstvu, da je iliberalizem na postjugoslovanskem prostoru še kako prisoten, citirano trditev postavi pod vprašaj in hkrati našo pozornost usmeri na samo naravo liberalizma. Pri tem so nam lahko v pomoč pronicljivi uvidi antropologa Davida Scotta, ki pokaže, da je konec hladne vojne zaznamovalo zapiranje, in ne odpiranje prostora za alternative, saj je prinesel »vzpon liberalne demokracije kot edino,

¹ Ivan Krastev in Stephen Holmes, *The Light That Failed: The Reckoning*. London: Pegasus, 2020, 14.

absolutno obzorje politične civilizacije«,² pri čemer je za postsocialistične države »tranzicija« predstavljala edino smer »sprejemljive politične prihodnosti«. ³

Zmagoslavni pohod liberalne demokracije, njeno prisvajanje pravice do globalne misije, prepričanje v lastno moralno nevprijetnost in izvzetost iz procesov preizpraševanja ter pravne in etične presoje niso naravna ali neizogibna posledica konca polarne delitve sveta. Za takšen status zahodnega liberalizma v svetu po hladni vojni je bilo treba veliko narediti, tudi na področju prevrednotenja preteklosti in omejevanja možnosti in načinov spominjanja. Diskurzi soočanja in razčiščevanja s preteklostjo, ki so nujna sestavina »postsocialističnih tranzicij«, so tako krivce kot njihove žrtve podredili logiki sprave, ki je povsem izrinila idejo revolucije.⁴ Znotraj te logike zločini, storjeni v socializmu,

² David Scott, *Omens of Adversity: Tragedy, Time, Memory, Justice*. Durham in London: Duke University Press, 2014, 14.

³ Ibid., 128.

⁴ Ibid., 131. Gl. tudi pamflet št. 5 z besedilom Janka Pleterskega *Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini*, Ljubljana: Založba ZRC, 2022.

niso razumljeni »kot posamezna protizakonita dejanja, temveč, nasprotno, kot primeri praks 'iliberalne' politike«. Namesto da bi govorili »o slabih ljudeh, govorimo o slabih režimih«. ⁵ Tovrstne ideološke prijeme je zato treba razumeti kot del širšega procesa delegitimizacije socialističnega političnega projekta in ustvarjanja *zgodovinske amnezije*,⁶ ki jo Boris Buden v svoji knjigi *Cona prehoda* natančno diagnosticira in opiše njene razsežnosti ter ob tem opozori, da besedna zveza »otroci komunizma« ni metafora, temveč simptom prepričanja, da je tranzicija iz avtoritarne v demokratično družbo radikalna rekonstrukcija, ki mora začeti iz nič: postsocialistično Evropo po letu 1989 naseljujejo samo otroci, nezmožni organizacije demokratičnega življenja brez vodenja.⁷ Ker pa začenjajo iz nič, postaja to, kar so bili, počeli in v kar so verjeli, nepomembno, preteklost pa ni nič drugega kot poligon za politične boje in ustvarjanje »uporabne

⁵ Ibid., 128.

⁶ Ibid., 3.

⁷ Boris Buden, *Zona prelaska: O kraju postkomunizma*, Beograd: Fabrika knjiga, 2009, 51–52.

preteklosti«, kar Michael Shafir nazorno opiše v pričujočem besedilu.

Navidezni paradoks, ki ga razkriva dejstvo, da se današnji iliberalni režimi v srednji in vzhodni Evropi krepijo z delegitimiziranjem socializma – torej z enakimi sredstvi, ki jih je od leta 1989 naprej uporabljala liberalna demokracija za krepitev lastne pozicije – razkriva eliminiranje alternativ kot poglobitno agendo samega liberalizma v poznem 20. in zgodnjem 21. stoletju, pri čemer se poraja vprašanje, ali ni potrebno vsaj v neki meri korenine iliberalizma v postsocialistični Evropi iskati v odnosu zahodne liberalne demokracije do socialistične izkušnje druge polovice 20. stoletja.

Tanja Petrović

v postkomunizmu
v primerjalni
perspektivi

**LIBERALIZEM
IN ANTISEMITIZEM**

Michael Shafir

Sedmi Pamflet prinaša besedilo Michaela Shafirja, ki raziskuje korenine iliberalizma, njegovo ponovno prebujenje v postsocialistični Evropi in prepletenost z antisemitizmom. Avtor predstavi več poskusov analize tega pojava in njegovih vzrokov ter nato izpostavi pogosto spregledan izvor ločevanja na prijatelje in sovražnike Carla Schmitta, ki je skupno iliberalcem, kot so Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Janez Janša, Benjamin Netanjahu in Donald Trump. Iliberalizem sicer ne vodi nujno v antisemitizem, ga pa spodbuja. Skupne iliberalne vrednote lahko prevladajo nad razlikami v stališčih do antisemitizma, zato pri preučevanju razlik med uradnimi in popularnimi diskurzi ni dovolj opiranje zgolj na uradna stališča do antisemitizma.

Zimzeleni Yehuda Bauer v svojem članku, objavljenem na spletu avgusta 2021, predstavi žalostno podobo tega, čemur pravi »boj našega časa«, ki vključuje liberalce, iliberalce in omahovalce.* Pri tem prepričljivo argumentira, da slednji dvoji zdaj že prepričljivo prevladujejo nad prvimi.¹ Namen tega prispevka je precej skromnejši (a le kdo se lahko primerja z Bauerjem?). Moj (prvi) cilj je natančno preučiti starejše in novejše definicije iliberalizma, pri čemer zagovarjam tezo, da so te v veliki meri nezadovoljive (vključno z Bauerjevo) in da nobena ne vključuje pomembnega izvora ločevanja na prijatelja in sovražnika Carla Schmitta, skupnega iliberalnim voditeljem, kot so Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Janez Janša, Benjamin Netanjahu in Donald Trump. Ekonomija prispevka ne dopušča analize drugih primerov, na primer srbskega voditelja Aleksandra Vučića. V besedilu nato proučujem, v kolikšni meri je iliberalizem nujno povezan z antisemitizmom, pri čemer se osredotočam na primera Poljske in Madžarske.

* Besedilo je razširjena verzija članka, prvotno objavljenega v reviji *Holocaust. Studii și cercetări* XIII, št. 1 (14), 2021

1 Bauer, 'Liberals, Illiberals, and Waverers'.

Če bi bil »protokronist«,² bi me lahko hitro zamikalo, da bi na dolg seznam uglednih ljudi in konceptov, ki naj bi izhajali iz lokalnega okolja, dodal še eno trditev, saj koncept iliberalizma v njegovi sodobni uporabi izvira iz Transilvanije. Vendar pa njegov pionir na srečo ni bil Transilvanec. Prvič ga je uporabil madžarski premier Viktor Orbán 26. julija 2014 na tradicionalni poletni šoli, ki jo v romunskem mestecu Băile Tușnad (madž. Tuszánfűrdő) vsako leto organizira Madžarska demokratična zveza Romunije.³ Orbánovi govori ob teh priložnostih imajo pogosto status »doktrine«, zato ni nikakršno presenečenje, da je njegov nagovor v regiji – pa tudi širše – sprožil odziv, ki je spominjal na popotresne sunke. Zaradi na splošno negativnih odzivov je Orbán kmalu opustil koncept iliberalne demokracije in ga nadomestil s konceptom »krščanske demokracije«, zaradi česar so se nekateri izmed »ustanoviteljev« povojne krščanske demokracije⁴ verjetno obračali v svojih grobovih.

2 Za več o protokronizmu glej Verdery, *National Ideology under Socialism*; Tomiță, *O istorie »glorioasă«*.

3 Angleški prevod govora je bil objavljen v spletnem časopisu *Budapest Beacon*, 29. julija 2014, ter na blogu *Hungarian Spectrum*, 31. julija 2014.

4 Glej Durand, *L'Europe de la démocratie chrétienne*; Kaiser, *Christian Democracy and the Origins of European Union*; Schirman, *Robert Schumann et les pères de l'Europe*.

Kaj je iliberalizem – in kaj ni

Toda koncept iliberalizma ni bil tako nov, kot se je zdelo nekaterim. Fareed Zakaria ga je omenil že v svojem leta 1997 objavljenem članku, ki je bil leta 2003 objavljen kot knjiga.⁵ Ni potrebno posebej poudarjati, da Orbán ni nikoli citiral Zakarie, saj so se vse njegove omembe iliberalizma nanašale na nevarnosti, s katerimi se sooča današnja klasična demokracija. Profesor Univerze v Chicagu Steven Holmes je v svoji knjigi *Anatomy of Antiliberalism* (»Anatomija iliberalizma«), objavljeni leta 1993, izmenično uporabljal pojma »antiliberalizem« in »iliberalizem«,⁶ pri čemer je dejansko mislil na negativne reakcije, ki so jih pri nekaterih uglednih intelektualcih vzbudili francoska revolucija, razsvetljenstvo in pozitivizem. Od tu izvira izraz *reakcionar*, koncept, katerega izvirni pomen so popačili komunisti, ki so ga uporabljali kot naziv za katerega

5 Zakaria, 'The rise of Illiberal Democracy'; Zakaria, *The Future of Freedom, Illiberal Democracy at Home and Abroad*.

6 Holmes, *The Anatomy of Antiliberalism*, 34, 53, 75, 79, 90.

koli političnega nasprotnika. S tega vidika koncept iliberalizma, tako v svojem izvirnem kot v sodobnih pomenih, nedvomno spada v kategorijo konceptov, ki jih je pokojni Zeev Sternhell imenoval »tradicija protirazsvetljenstva«. ⁷

Obenem lahko iliberalizem razumemo kot *protirevolucijo* – tako ga dejansko razume njegov drugi najvidnejši predstavnik za Orbánom, poljski politik Jarosław Kaczyński. ⁸

Toda kakšno revolucijo si želijo iliberalci zatreti? In če imamo opravka s protirevolucijo, v kateri *status quo ante* se želijo vrniti? in končno, s kakšnimi sredstvi?

Jan Zelionka in Jacques Rupnik sta v pomembnem članku, objavljenem leta 2020, izpostavila, da cilj protirevolucionarnega gibanja, ki pustoši po tem območju, nikakor ni povratek h komunizmu, in poudarila, da sta tako Orbán kot Kaczyński med tistimi, ki so si zelo prizadevali za padec prejšnjega režima. To, kar oba zagovarjata (in pri tem nikakor

nista osamljena), je nujna potreba po tako imenovani »vrnitvi Evrope« k sami sebi. ⁹ Z drugimi besedami, oba se na obtožbe, da sta se oddaljila od evropskih vrednot, zapisanih v več temeljnih dokumentih Evropske unije, odzivata z nasprotnimi obtožbami, da se je EU oddaljila od pravih vrednot, ki sta v njunih očeh nacionalna država (kar je razlog za njuno pripadnost struji tako imenovanih »suverenistov« znotraj EU) in krščanstvo. Slednje, kot evropska vrednota, v tej interpretaciji vključuje (a ni omejeno na) zavračanje priseljencev in doje-manje homoseksualnosti kot grožnje družini kot osnovni družbeni celici.

Toda kako je prišlo do tega, ko pa vemo, da sta bili Poljska in Madžarska med prvimi državami v tej regiji, ki so po letu 1989 sprejele zahodni liberalizem? Ivan Krastev in Stephen Holmes v knjigi, ki je izšla leta 2020, raziskujeta vzpon neliberalne struje v tej regiji ob koncu prvega desetletja novega tisočletja, in ugotavljata, da imamo opravka z velikim razočaranjem – kar se odraža tudi v naslovu knjige, *The Light That Failed* (»Svetloba, ki ni uspela«), ki (ne

⁷ Sternhell, *The Anti-Enlightenment Tradition*.

⁸ Zelionka in Rupnik, 'From revolution to »counter-revolution«', 1074.

⁹ Ibid., 1073.

po naključju) spominja na naslov zbornika Richarda Crossmana iz leta 1949, vključno s članki, ki so jih objavili vidni intelektualci, razočarani nad komunizmom.¹⁰ Knjiga govori o naraščajočem razočaranju bivših komunističnih držav nad zahodnim modelom na splošno ter konkretno nad zahodno Evropo in EU. Tu in tam je nekaterim njunim opažanjem mogoče oporekati, ne pa jih tudi prezreti. Avtorja poudarjata, da je po propadu komunizma po letu 1989 zahodni model v celotni regiji »pomenil demokratizacijo, liberalizacijo, širitev [EU], integracijo, harmonizacijo, globalizacijo in tako naprej«, pri čemer je bil vedno sinonim za »modernizacijo z emulacijo ter integracijo z asimilacijo«. ¹¹ Ta liberalni model je bil »v splošnem povezan z ideali individualnih priložnosti, svobode gibanja in potovanja, nekaznovanega nasprotovanja, dostopa do pravnega varstva in odzivnosti oblasti na javne zahteve«. ¹² Ta liberalni model, ki sta ga avtorja poimenovala »doba emulacije«, pojasnjuje njegovo tudi zavrnitev s tem, kar Krastev in Holmes poimenujeta

¹⁰ Crossman, *The God That Failed*.

¹¹ Krastev in Holmes, *The Light That Failed: The Reckoning*, 7.

¹² Ibid., 21.

»doba resentimenta«: »Političnega vzpona populizma ni mogoče pojasniti brez upoštevanja široko prisotnega odpora do tega, na kakšen način je (vsiljeni) sovjetski komunizem brez alternative po letu 1989 nadomestil (prostovoljni) zahodni liberalizem brez alternative«. ¹³

A kot dodajata avtorja, so do leta 2010 srednje- in vzhodnoevropske verzije liberalizma postale »nepovratno omadeževane z dvema desetletjema naraščajoče družbene neenakosti, vsesplošne korupcije ter moralno arbitrarnega prerazporejanja javne lastnine v roke majhnega števila ljudi«. ¹⁴

Po mnenju Krasteva in Holmesa sta k tej involuciji prispevala dva pomembna dejavnika: svetovna finančna kriza leta 2008, ki je povzročila upad zaupanja v zahodni model na splošno ter še posebej v neoliberalizem kot edini možni način za ekonomsko vzdržnost; ter množična emigracija na Zahod elit najvidnejših zagovornikov zahodnega modela, čemur se je kmalu pridružila še domnevna nevarnost izgube lastne identitete zaradi množičnega

¹³ Ibid., 14.

¹⁴ Ibid., 21.

priseljavanja iz držav tretjega sveta. Tako je po mnenju obeh avtorjev sčasoma prišlo do radikalne preobrazbe kvazikonsenzualnega zahodnega modela posnemanja Zahoda, in danes se populistični v srednji Evropi »stalno pritožujejo nad vsiljevanjem zahodnih vrednot, stališč, institucij in praks, uvoženih z Zahoda kot nujnih in obveznih«. ¹⁵ Toda obe trditvi sta vprašljivi. Kot poudarjata Zelionka in Rupnik, je finančna kriza leta 2008 precej bolj kot srednjo in vzhodno Evropo, kjer je kriza vplivala predvsem na baltske države, prizadela jug evropske celine. Res je, da se je z volitvami na Poljskem leta 2015 na oblast povzpela stranka Zakon in Pravičnost (PiS) pod vodstvom Kaczyńskiego, toda razlog za to spremembo ni bila gospodarska kriza, saj je gospodarska rast pod vodstvom Državlanske platforme (PO), predhodnikov stranke PiS na oblasti, znašala več kot 20 odstotkov. ¹⁶

15 Ivan Krastev, Stephen Holmes, 'How liberalism became »the God that failed« in Eastern Europe', *The Guardian*, 24. oktober 2019.

16 Zelionka in Rupnik, 'From revolution to »counter-revolution«, 1076.

Prav tako ni nujno, da sta vlogo pri teh dejavnostih, kot jim jo pripisujeta avtorja, odigrala odseljavanje in priseljavanje. Pri tem ne gre zato, da *percepcije, ki so jih spodbujali liberalci* leta 2015 in kasneje, ne bi imele pomembne vloge, toda te percepcije so bile prej *katalizator* že obstoječih trendov v družbi in v političnem vodstvu. Budimpešta je doživela kratko invazijo več tisoč beguncev, a ti niso nameravali ostati (in tudi niso ostali) na Madžarskem. Poljaki so bili te »invazije« deležni prek svojih televizijskih ekranov, in še danes bi bilo poljsko gospodarstvo v slabem stanju, če ne bilo tisočev, no ... »Islamistov« iz Ukrajine in kasneje iz Belorusije. ¹⁷

Vendar pa noben izmed teh zadržkov ne zmanjšuje veljavnosti trditve Krasteva in Holmesa, da so se danes:

»številne demokracije, ki so nastale na pogorišču hladne vojne, spremenile v zarotam naklonjene majoritarne režime. V njih je politična opozicija demonizirana, nevladni mediji, civilna družba in neodvisna sodišča izgubljajo svoj vpliv, suverenost pa je opredeljena z odločenostjo voditeljev,

17 Ibid.

da se uprejo pritiskom in se podredijo zahodnim idealom političnega pluralizma, transparentnosti vladanja in strpnosti do tujcev, disidentov in manjšin.«¹⁸

Morda pa bistva iliberalizma na najkrajši način niso opisali politologi, temveč najvidnejši še živeči zgodovinar holokavsta, Yehuda Bauer, ki je v članku iz leta 2019 zapisal:

»Liberalizem pomeni neodvisno sodstvo, ki lahko vloži veto na zakonodajno vejo oblasti, kadar obstaja nevarnost nedemokratske subverzije s strani večine (vse večine v liberalni demokraciji sočasne). Pomeni svobodo raziskovanja in poučevanja, prizadevanje za enakost spolov in za dogovorno reševanje notranjih in zunanjih konfliktov – pomeni pa tudi obrambo s silo, kadar je to potrebno za zaščito družbe in države. Liberalizem pomeni vladavino prava ter pravico in dolžnost policijskega sistema, da jo uveljavlja; pomeni pa tudi zaščito posameznika pred samovoljnimi policijskimi intervencijami ter pred mučenjem in poniževanjem.«

Do te točke po mojem mnenju Bauerju ni mogoče oporekati. Toda dodaja: »Nasprotje vsega naštetega številni imenujejo 'iliberalizem'.«¹⁹ Glede tega mislim, da se moti, in kmalu bomo videli, zakaj.

V nekem drugem članku, objavljenem leta 2020, Bauer umešča Madžarsko, Poljsko, Rusijo in Kitajsko v isto iliberalno kategorijo. Kot pravi, v prvih treh državah potekajo »bolj ali manj svobodne volitve, večina volivcev pa podpira svoje avtoritarne voditelje, kot tudi Kitajci verjetno podpirajo svoje.« Na Madžarskem, na Poljskem in v Rusiji naj bi imeli opravka z iliberalnimi demokracijami, katerih glavna značilnost temelji na »nacionalistični avtoritarnosti.«²⁰

Toda Madžarska in Poljska sta v precejšnji meri režima »tekmovalnih avtoritet«, če si sposodimo izraz, ki sta ga skovala Levitsky in Way in ki ga uporabljata Zelionka in Rupnik.²¹ V knjigi *How Democracies Die* (»Kako umirajo demokracije«), ki jo je ta isti Levitski skupaj z Danielom Ziblattom izdal

¹⁹ Bauer, 'Global trends in a complex world', 319.

²⁰ Bauer, 'Creating a »Usable« Past', 214–215.

²¹ Levitsky in Ziblatt, *How Democracies Die*, 188.

¹⁸ Krastev in Holmes, 'How liberalism became »the God that failed« in Eastern Europe'.

leta 2018, Madžarska in Poljska sodita v kategorijo *avtoritarnih režimov*, Rusija (danes bi seveda dodali še Belorusijo) pa v kategorijo *zelo avtoritarnih režimov*.²² In kakšna je glavna razlika med prvo in drugima dvema kategorijama? Na Poljskem in Madžarskem ni političnih zapornikov.²³

Seveda je politična kultura pri pojasnjevanju iliberalizma pomembna, a se je obenem izkazala za preširok koncept. Navsezadnje v kategorijo iliberalcev sodi tudi Donald Trump (deklarirani oboževalec Orbána in obratno)²⁴ – in težko bi trdili, da Orbán in Kaczyński pripadata isti politični kulturi, čeprav

22 Levitsky in Way, *Competitive Authoritarianism*, 188; Zelionka in Rupnik, 'From revolution to »counter-revolution«'.

23 Rupnik, 'Le variant illibéral'.

24 Glej npr. Benjamin Novak, Patrick Kingsley, 'Trump tries to bring Hungary's Orban in from the cold', *The New York Times*, 12. maj 2013; Aime Williams, Valerie Hopkins, 'Trump praises Hungary's Orban in White house visit', *The Financial Times*, 13. maj 2019; 'Trump praises »respected« Hungary PM Orbán', BBC News, 13. maj 2019; Mike Eckel, 'Trump praises hard-line Hungarian PM in closely watched White House meeting', *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 13. maj 2019; Chris Riotta, 'Trump says Orban doing »tremendous job« in Hungary during White House visit despite concerns of illiberal democracy', *The Independent*, 14. maj 2019; Charles Gati, 'Two adventurers in the White House', *Hungarian Spectrum*, 15. maj 2019.

to ne velja za proučevanje subkultur, saj se madžarski premier, vodja stranke PiS, in nekdanji ameriški predsednik lahko za svoj uspeh deloma zahvalijo slabo izobraženim in podeželskim volilnim segmentom (tako na Poljskem kot na Madžarskem živi na podeželju približno 40 % prebivalstva).²⁵

Nagibam se k temu, da je njihov uspeh predvsem posledica nekega drugega dejavnika, ki ga premalokrat omenjamo oziroma upoštevamo: ustvarjanja sovražnika. Ne mislim, da je Trump kadar koli bral Carla Schmitta, prav tako ga verjetno niso drugi iliberalni voditelji. Toda Schmitt upravičeno velja za enega vodilnih iliberalnih mislecev, predvsem zaradi razlikovanja med »prijatelji« in »sovražniki« v svojem delu *Koncept politike*. Knjigo je napisal leta 1928, torej preden se je avtor ponudil na razpolago nacistom, ki so ga (nič čudnega) temeljito izkoristili,

25 Bauer, 'Creating a »Usable« Past', 225; Ernst Hillebrand, 'The close election result is quite surprising', *International Politics and Society*, 13. julij 2020; Shaun Walker, 'Standing up for the »real« Poland: how Duda exploited rural-urban divide to win re-election', *The Guardian*, 18. julij 2020; Claudia Ciobanu, 'Election blues; Why Poland's opposition keeps losing', *Balkan Insight*, 22. julij 2020; Edit Inotai, 'Governing, not winning, seen greater test for Hungarian opposition', *Balkan Insight*, 24. marec 2021.

medtem ko jim je zvesto služil. Za Schmitta je imeti sovražnika prav tisti koagulant, ki osmišlja življenje v skupnosti in ki si ga je, kadar ne obstaja, treba izmisliti, tudi z njegovo mitologizacijo.²⁶ Seveda poenostavljam, a to zato, da se vrnem na današnje iliberalce. Težko je najti knjigo ali znanstveni članek, ki ne bi omenjal vojne Viktorja Orbána proti judovskemu milijarderju madžarskega rodu Georgeu Sorosu – vojne, ki je bila uspešno izvožena v skoraj vse sosednje države, tudi v Slovenijo in Romunijo.²⁷ Vendar pa se le malokdo zaveda, da imamo pri tem opravka s Schmittovo iznajdbo, ki pripada leta 2017 umrlemu ameriško-judovskemu »spin doktorju« Arthurju J. Finkelsteinu. In nobeno naključje ni, da je bil prav ta Finkelstein tudi volilni svetovalec Donalda Trumpa in Benjamina Netanjahuja. Orbán je po porazu na volitvah leta 2008

²⁶ Holmes, *The Anatomy of Antiliberalism*, 37–60; Scheuerman, Carl Schmitt: *The End of Law*; Müller, *A Dangerous Mind*.

²⁷ Glej Shafir, 'Light onto Europe or Darkness at Noon?', 264. Premier Janša je v okviru obiska parlamentarne delegacije EU v Sloveniji, ki je bila kritična do ponavljajočih se kršitev načel pravne države s strani Janševe vlade, člane delegacije označil za »13 od 226 znanih Sorosevih marionet v EU parlamentu«. Hans von der Burchard, Lili Bayer, 'Slovenia's Janša pushes far-right conspiracy about visiting MEP', *Politico*, 14. oktober 2021.

iskal primerno formulo za vrnitev na oblast. Našel jo je Finkelstein, ki mu je svetoval, naj napade (šlo je za obdobje takoj po globalni finančni krizi) multinacionalke, tuji kapital in korupcijo med levičarskimi strankami, pri čemer naj pri slednjem močno pretirava. To mu ni preprečilo, da ne bi do danes postal eden najbolj skorumpiranih politikov v regiji.²⁸ Naslednji načrt sega v leto 2014, slišal pa je na ime Soros. Kot priznava eden izmed Finkelsteinovih sodelavcev, George Eli Birnbaum (ki je prav tako judovskega rodu), je šlo za »mefistovsko« zamisel, ki je sijajno proizvedla potrebnega sovražnika. In ko se je zdelo, da je protisoroševsko strelivo nekoliko izgubilo svojo udarno moč, mu je Finkelstein svetoval, naj poišče drugega »sovražnika«: homoseksualce – čeprav je bil gej tudi sam Finkelstein.²⁹ Finkelsteinova zapuščina je (sicer samo posredno) pripomogla tudi k temu, da je iliberalizem začel veljati za pozitivno politično lastnost, saj je ta svojim

²⁸ Glej Shafir, 'Corruption and Populism in East-Central Post-communist Europe', 176.

²⁹ Eva Balogh, 'The genesis of Orbán's anti-Soros campaign', *Hungarian Spectrum*, 15. januar 2019; Ovidiu Nahoi, 'Cum a fost inventat »Soros, evreul cel rău«, in Ungaria', RFI, 17. januar 2019.

klientom svetoval, naj ne govorijo o sebi, temveč naj se osredotočijo na uničenje nasprotnikov. Finkelstein je zaslovel po tem, da je izraz »liberalec« spremenil v žaljivko. V televizijskih kampanjah, ki se jim v 90-ih letih prejšnjega stoletja ni mogel izogniti noben Američan, so bili nasprotniki njegovih klientov označeni kot »ultra liberalni«, »noro liberalni«, »sramotno liberalni« ali »že predolgo preveč liberalni«. Sodelujoči v kampanjah so njegovo ideologijo poimenovali »Finkel-Think«.³⁰

Mojster v izumljanju vedno novih sovražnikov je tudi Kaczyński. Verjetno je bil prvi politik, ki je govoril o tem, kar je bilo v Romuniji in drugod poimenovano »vzporedna [ali globoka] država«. Poljska politična retorika, s katero sta začela Jarosław Kaczyński in njegov pokojni predsedniški brat Lech, je postala bogatejša za izraz *układ*, ki sta ga uspešno uporabila na parlamentarnih volitvah leta 2005 in predsedniških volitvah leta 2007. Sprva je izraz pomenil nekaj podobnega romunskim *pile*, *cunoștințe*, *relații* (»vezi«, »povezave«, »odnosi«) ali ruskim *svyazy* (»zveze«, »povezave«), *blat* (»vpliv«),

30 Hannes Grassegger, 'The unbelievable story of the plot against George Soros', *BuzzFeed News*, 20. januar 2020.

tolkač (»vztrajanje ali dogovarjanje«).³¹ Vendar pa sta ga brata Kaczyński na novo opredelila v postkomunističnem smislu, tako da sta z njim ciljala na »izdajalce«, ki naj bi na pogajanjih »okrogle mize« (med februarjem in aprilom 1989) Poljsko »prodali« nekdanjim komunističnim elitam – čeprav so v tistem obdobju kot vodstveni člani gibanja Solidarnost tudi sami sodelovali pri pogovorih.³² V tej novi rabi je pomen tega izraza zaobjel tudi zaroto, ki jo kujejo neformalna omrežja, ki jim pripadajo politiki, nekdanji in sedanji pripadniki varnostnih služb, poslovneži in kriminalci. Pravzaprav se je tej klienteli potrebno zoperstaviti z *antiklientelo*, kar pomeni vzpostavljanje lastnih klientelističnih omrežij (ekonomskih, pa tudi političnih in intelektualnih) oziroma povezovanje z njimi z namenom nadomestitve prejšnjih postkomunističnih omrežij.³³

31 Glej Shafir, *România comunistă, 1948–1985*, 359.

32 Christian Davies, 'The conspiracy theorists who have taken over Poland', *The Guardian*, 16. februar 2016. Brata sta zapustila stranko leta 1991, potem ko je predsednik Lech Wałęsa odpustil Jaroslawa s položaja vodje predsedniškega urada. Istega leta sta ustanovila sredinsko Stranko sporazuma, leta 2001 pa stranko PiS.

33 Shafir, 'Neo-Populism in the Post-communist Zodiac', 327.

Čeprav se Kaczyński izrazu *układ* ni nikoli odrekel, je pred volitvami leta 2015 prišlo do radikalne preobrazbe poglavitnega sovražnika: poljski voditelj je začel trditi, da priseljenci z Bližnjega vzhoda ogrožajo zdravje evropske celine, s seboj prinašajo kolero, grižo in nevarnost širjenja »vseh vrst parazitov in protozojev«. Nenazadnje je na nek način držal svojo besedo, saj je po porazu na volitvah leta 2011 obljubil, da bo »prišel čas, ko bomo v Varšavi imeli Budimpešto«. ³⁴ In končno je pred volitvami leta 2019 (tukaj je Varšava celo prehitela Budimpešto) javni sovražnik številka ena postala homoseksualnost (skupnost LGBTQ). Kot je pojasnil poljski analitik Stanisław Mocek, so bili napadi na istospolno usmerjene »gorivo za gibanje PiS«, ki je stranki omogočilo, da »utrdi svojo politično identiteto, svojo pripadnost tradicionalnim vrednotam ob soočanju z valom vesternizacije«. In tukaj je gibanju PiS koristila tudi podpora Katoliške cerkve. Krakovski nadškof Marek Jędraszewski je v pridigi opozoril, da je »rdečo kugo komunizma zamenjala nova, neomarksistična kuga,

³⁴ Shafir, 'Corruption and Populism in East-Central Post-communist Europe', 179.

ki želi zavojevati naše duše, srca in duha. Kuga, ki ni rdeča, ampak mavrična.«³⁵

liberalizem in antisemitizem

Bauer se v svojem članku iz leta 2020 pretežno ukvarja s poljskim in ruskim uradnim (in v manjši meri neuradnim) kolektivnim spominom na drugo svetovno vojno, pri čemer se za utemeljevanje svojih argumentov naslanja na uporabo »uporabnih preteklosti« v obeh državah. Glede na to, da ta koncept že več kot petnajst let uporabljam tudi sam,³⁶ bi moral biti zadnji, ki bi nasprotoval njegovi uporabi. Koncept uporabne preteklosti je prvi uporabljal ameriški literarni kritik in zgodovinar Van Wyck Brooks, v osnovi pa pomeni »invencijo ali vsaj retrospektivno rekonstrukcijo, ki služi po-

³⁵ AFP, 'Pride and prejudice: Poland at war over gay rights before vote', *Channel News Asia*, 9. avgust 2019.

³⁶ Npr. Shafir, 'Memory and History in Post-communism'; 'Ideology, memory, and religion in Post-communist East-Central Europe'; 'The Nature of Post-communist Antisemitism in East-Central Europe'.

trebam sedanjosti«. ³⁷ Bauer se drži tega izvornega pomena. Svojim bralcem razloži, da v iliberalnih sistemih »cvetijo potvarjanja in izkrivljanja zgodovine«, saj »je potrebno za utrjevanje nacionalne zavesti, in z njo nacionalističnega političnega vodenja, najti preteklost, ki jo je mogoče uporabiti za izobraževanje – natančneje, indoktrinacijo – naroda, mladih in starih«. Če in »[k]o takšna navduhujoča preteklost ni na voljo, jo je treba izumiti«, saj je »resnična preteklost [vsakega naroda] vedno mešanica dobrega, slabega in vsega vmes«. ³⁸

Bauer v svojem članku ponudi veliko dokazov o tem, kako iskanje uporabne preteklosti vpliva na uradni spomin obeh strani, kar zadeva izkrivljanje holokavsta. Pri slednjem pa se porajajo vsaj še tri druga vprašanja. Prvič, ali gre pri izkrivljanju holokavsta za odraz antisemitizma? Konec koncev lahko namreč to izkrivljanje izvira tudi iz gole nevednosti. Bi moralo biti samoumevno, da je npr. režim, kot je tisti singapurskega premiera Leeja Hsiena Loonga nujno tudi antisemitski? Za zdaj ni nobenega

dokaza v podporo takšni trditvi. Iliberalizem torej ne pomeni vedno tudi antisemitizma, podobno kot liberalizem pri nekaterih ne pomeni popolne odsotnosti antisemitskih teženj. Lahko pa antisemitizem spodbuja, in to poraja še drugo vprašanje, pa tudi tretje: Ali lahko iliberalne vrednote zabrišejo razlike v odnosu do antisemitizma? In ali so uradna stališča do antisemitizma zadostno merilo, po katerem se je treba ravnati? Moj odgovor na prvo vprašanje je pritrdilen, na drugo pa odklonilen.

Kot je prepričljivo pokazal Sam Sokol, ³⁹ so na zunanjo politiko Izraela, čeprav se je slednji od nekdaj imel za varuha zgodovinskega spomina na holokavst, močno vplivala realpolitična razmišljanja. Dokaj upravičeno je mogoče trditi, da takšni vplivi segajo v najzgodnejše obdobje te države in ta »naklonjenost narativom, ki so v nasprotju s tistimi uglednih zgodovinarjev, zagotovo ni omejena samo na [takrat] vladajočo stranko«. ⁴⁰ Za dokaze o tem, da so realpolitični razmisleki presegali osebne politične razlike, sploh ni treba tako daleč nazaj v

³⁷ Olick, 'From Usable Pasts to the return of the repressed'.

³⁸ Bauer, 'Creating a »Usable« Past', 215.

³⁹ Sokol, 'The tension between historical memory and *Realpolitik*', 311–324.

⁴⁰ *Ibid.*, 319.

preteklost. Ob obisku Romunije leta 2010 (prvem obisku kakega izraelskega predsednika v tej državi) se je Šimonu Peresu zdelo primerno zahvaliti Romuniji za »rešitev« 400.000 Judov, ki so emigrirali v Izrael, pri čemer se je izognil vsakršni omembi med 250.000 in 350.000 Judov, ki so bili iztrebljeni pod romunsko vladavino.⁴¹ Romunski skrajno desničarski zanikovalci holokavsta so zgrabili priložnost in so Peresa držali za njegove besede tudi po njegovi smrti.⁴² Po mnenju Sokola je bil »cilj Netanjahujeve zunanje politike krepitev odnosov s številnimi srednje- in vzhodnoevropskimi državami, zato da bi [...] omajal konsenz med državami članci EU glede palestinskih in iranskih vprašanj«.

41 'Wiesenthal Center criticizes Peres for thanking Romania for saving Jews', Ha'aretz, 13. avgust 2010; International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, 381.

42 'Shimon Peres, președintele Israelului: »România a salvat 400.000 de evrei. mulțumesc poporului român«' ('Shimon Peres, izraelski predsednik: »Romunija je rešila 400.000 Judov. Zahvaljujem se romunskemu ljudstvu«'), *RostOnline.ro*, 3. avgust 2015; Narcis Popescu, 'Biografia lui Shimon Peres, omul care a mulțumit României pentru salvarea a 400.000 de evrei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial' ('Biografija Shimona Peresa, človeka, ki se je Romuniji zahvalil za rešitev 400.000 Judov med drugo svetovno vojno'), *ActiveNews*, 28. september 2016.

Deloma mu je to uspelo. Junija 2021 je Madžarska šla tako daleč, da je vložila veto na izjavo Evropske unije o izraelsko-palestinskem konfliktu, temu pa je sledil še demonstrativni obisk njihovega zunanjega ministra v Jeruzalemu.⁴³ Sokol ima prav tudi, ko poudarja, da je Netanjahu dejansko tudi sam izkrivljjal (in celo zamegljeval) holokavst, kadar je to ustrezalo njegovim političnim ciljem.⁴⁴

Najini mnenji pa se razideta v delu, kjer piše:

»[P]oglavitna razlika med revizionizmom, kot je npr. Orbánov, ter Netanjahujevim je v tem, da Orbáni in Porošenki [nekdanji ukrajinski predsednik Petro Porošenko] tega sveta aktivno potvarjajo zgodovino, da bi oprali zgodovinsko podobo svojih držav, medtem ko Izraelci tovrstno prakso spodbujajo na tujem, medtem ko doma, vsaj večinoma, ne uporabljajo aktivno državne moči za spodbujanje nezgodovinskih narativov.«⁴⁵

43 'Hungary criticized for blocking EU statements on China, Middle East', Radio Free Europe/Radio Liberty, 4. junij 2021; 'Foreign Minister: Hungary stands by Israel', *Hungary Today*, 2. junij 2021.

44 Sokol, 'The tension between historical memory and *Realpolitik*', 318.

45 *Ibid.*, 319.

Moj argument temelji na dveh dejstvih. Prvič, tako imenovani izraelski »novi zgodovinarji« so pokazali, da Izrael ni nikakršna izjema pri uporabljanju »uporabnih preteklosti«. ⁴⁶ Drugič, in še pomembneje, pa je, da iliberalcem skupni sistem egocentričnih vrednot precej presega zgolj prehodne realpolitične interese. Ne samo, da iliberalci spreminjajo sovražnike v prijatelje in obratno, kakor pač ustreza njihovim interesom (primer je oblikovanje stranke Arab Ra'am pred vstopom v koalicijo in po njem), ⁴⁷ temveč se tudi jasno trudijo pomagati drug drugemu, ko to potrebujejo. ⁴⁸ To, kar je stalnica, pa je

⁴⁶ Med njimi glej Morris, *1948 and After in Righteous Victims; Shlaim, Collusion across the Jordan, The Politics of Partition, The Iron Wall, Israel and Palestine*; Pappé, 1979; Segev, *Israel, the War, and the Year That Transformed the Middle East, The First Israelis, A State at Any Cost ...*; Kimmerling, *Zionism and Territory, Politicide: Sharon's War Against the Palestinians*; Kimmerling and Migdal, *The Palestinian People: A History*.

⁴⁷ 'Netanyahu hosted Ra'am head at Balfour residence several times in bid to woo him', *The Times of Israel*, 12. junij 2021.

⁴⁸ Na predvečer predsedniških volitev na Poljskem leta 2020 je Donald Trump v Beli hiši gostil poljskega predsednika in kandidata za predsednika PiS Andrzeja Dudo in javno izrazil upanje, da bo zmagal. Poljaki so bili nad izidom ameriških predsedniških volitev očitno razočarani. Medtem ko je Donald Trump izpodbijal rezultat volitev, je Duda uspel zgolj čestitati Joeju Bidnu za njegovo »uspešno predsedniško kampanjo« [poudarek avtorja]. Štiri leta prej je Trumpu poslal »iskrene čestitke« zelo kmalu po potrditvi njegove zmage. Poljska

stalno iskanje sovražnikov, ki so včasih enaki (Soros), včasih pa različni. Po mnenju Krasteva so srednjeevropski iliberalni voditelji obžalovali tako poraz Donalda Trumpa na volitvah novembra 2020 kot Netanjahujev sestop z oblasti marca naslednje leto, toda »ameriški politični pretresi so za vzhodno Evropo manj pomembni kot poraz g. Netanjahuja v Izraelu«, državi, ki so jo imeli za »resnične sanje evropskih nacionalistov – etnično demokracijo z močnim gospodarstvom, sposobno vojsko in sposobnostjo upreti se zunanjemu pritisku«. Kt pravi Krastev, je »negativna koalicija proti Netanjahuju«

državna televizija TVP, ki je pod strogim vladnim nadzorom, je Bidna opisala kot politika, »ki ga nekateri ameriški mediji omenjajo kot zmagovalca predsedniških volitev«. V zvezi s poročanjem TVP o ameriških volitvah je politolog Marcin Zaborowski dejal, da je bila poljska državna televizija v njih »bolj angažirana kot Fox News« (Bernard Osser, 'Trump ally Poland conflicted over Biden win', AFP report, *Digital Journal*, 9. november 2020). Še vedno pa so se Poljaki odrezali bolje kot iliberalni slovenski premier Janez Janša, pravi dvojnik Viktorja Orbána, ki je Trumpu čestital še pred koncem štetja glasov, še prej pa izjavil, da bi bil v primeru zmage demokratov Biden »eden najšibkejših ameriških predsednikov v zgodovini«. Kar zadeva Madžarsko, so njeni voditelji in vladni mediji, nepresenetljivo, družno podprli Trumpa in njegovo politiko (glej npr. Eva Balogh, 'The FIDESZ media rails against Biden, the Democratic Party, and Blacks', *Hungarian Spectrum*, 7. julij 2020). Čeprav je Orbán izrazil gotovost v zmago Trumpa, je bil dovolj izkušen, da ni naredil Janševe napake.

globoko pretresla evropske desničarske populistične voditelje, »saj je bil Izrael njihov vzor«. ⁴⁹ Zdi se, da obstaja skupna ideološka povezava med iliberalci, ki presega realpolitiko.

Uradna stališča do antisemitizma vsekakor niso zadostni pokazatelj, po katerem bi se lahko ravnali. Vendar pa lahko dobro odražajo neuradna (množična) stališča: na Poljskem je premier Mateusz Morawiecki javno zagovarjal tezo, da je mogoče Jude šteti med povzročitelje holokavsta, prav tako tudi nekatere Poljake. ⁵⁰ V kmalu zatem objavljenem intervjuju je njegov oče Kornel Morawiecki, poslanec poljskega *Sejma*, novinarja vprašal: »Veste, kdo je Jude podil v varšavski geto? Mislite, da Nemci? Ne. Judje so šli sami, saj so jim rekli, da bo tam enklava, da jim ne bo treba imeti opravka s temi groznimi Poljaki.« ⁵¹

⁴⁹ Andrew Higgins, 'Populist leaders in Eastern Europe run into a little problem: Unpopularity', *The New York Times*, 21. junij 2011.

⁵⁰ Glej npr. Lydia Smith, 'Poland moves to make phrase »Polish death camps« a criminal offence', *Independent*, 27. januar 2018; Marci Shore, 'Poland digs itself a memory hole', *The New York Times*, 4. februar 2018.

⁵¹ 'Polish PM's father says Jews willingly walked into ghettos', *AP/Ynet*, 22. marec 2018.

Rafał Pankowski (glej spodaj) me je prijazno citiral, ko je to navedel kot primer preusmerjanja krivde za holokavst na Jude same. Vsekakor je tako, a hkrati imamo pri tem opravka s tem, kar Dovid Katz imenuje »inverzija holokavsta«. ⁵² Kolikor je avtorju znano, Poljska – v nasprotju z Madžarsko – ni nikoli napovedala »ničelne tolerance do antisemitizma«. Preden se je Netanjahu praktično predal glede (ne)slavnega amandmaja k zakonu o inštitutu nacionalnega spomina (tako imenovanega poljskega »zakona o holokavstu«), ⁵³ je njegov kabinet pozval Varšavo, naj »do antisemitizma ukrepa z ničelno toleranco«. ⁵⁴ Pred tem je notranji minister Joachim Brudziński v poljskem parlamentu povedal, da obstaja »ničelna toleranca do vsakršnih oblik spodbujanja, potrjevanja in povečevanja kriminalnih totalitarnih režimov«. ⁵⁵ Minister tako

⁵² Pankowski, 'The Resurgence of Antisemitic Discourse in Poland', 21–37. Dovid Katz, 'Primary Holocaust Inversion and East-European Antisemitism', 207–218.

⁵³ Za več podrobnosti glej Bauer, 'Creating a »Usable« Past'.

⁵⁴ Isabel Kershner, Joana Berendt, 'Poland and Israel in tense talks over law likened to Holocaust denial', *The New York Times*, 1. marec 2018.

⁵⁵ Marcin Goettig, 'Poland says it has zero tolerance for neo-fascism', *Reuters*, 25. januar 2018.

ni izrazil zavračanja bodisi antisemitizma ali neonacizma, kot to izhaja iz zavajajočega Reutersovega članka, temveč je zgolj ponovno izpostavil podporo njegove države tako imenovani praški deklaraciji iz leta 2008, ki odraža teorijo o »dvojnem genocidu« in omogoča zamegljevanje holokavsta z drugimi trpljenji.⁵⁶

Kako zgrešeno je bilo razumeti izjavo Brudzinskega kot »ničelno toleranco do neofašizma«, so pokazali shodi ob dnevu neodvisnosti 11. novembra 2018 (v letu, ko je bil sprejet zakon o holokavstu), ko so poljski funkcionarji korakali ob boku z neonacisti in predstavniki drugih frakcij poljske skrajne desnice. Še več, leta 2018 (ob 100. obletnici neodvisnosti Poljske) so različni nasprotniki (vključno z županjo Varšave Hanno Gronkiewicz-Waltz iz opozicijske Državljanske platforme, katere prepoved so razveljavili na sodišču) želeli preprečiti udeležbo skrajnežev na teh shodih, vendar jih uradniki gibanja PiS niso upoštevali in so zgolj prestavili shod na naslednjo nedeljo. Tiskovni predstavnik predse-

dnika Błażej Spsychalski je pozval vse Poljake, naj se udeležijo shoda z državnimi zastavami in tako pokažejo, da »smo ena belo-rdeča ekipa«, s čimer je mislil na barve zastave.⁵⁷

Pogajanja med oblastmi in nacionalističnimi organizacijami so vodila v dogovor, po katerem naj bi na čelu spreveda korakali udeleženci državnega dela dogodka, takoj za njimi pa udeleženci nacionalističnega shoda, oboje pa naj bi ločeval kordon vojaške policije. Vsi udeleženci, razporejeni v vzporedne kolone, so prisluhnili domoljubnemu nagovoru predsednika Dude, pri čemer so vojaki stali z ramo ob rami s pripadniki Nacionalnega radikalnega tabora (*Obóz Narodowo-Radykalny*; ONr), naslednikom predvojnega poljskega fašističnega gibanja, na katerega zastavi je narisana *falanga*, simbol skrajne desnice iz 1930-ih let, ki prikazuje stilizirano roko z mečem. Eden izmed soorganizatorjev pohoda je bila skrajno desna organizacija Vsepoljska mladina (*Młodzież Wszechpolska*), ki je objavila videoposnetek zažiga zastave EU, medtem ko so nekateri vzklikali »dol z Evropsko unijo«. Kot vsako leto

⁵⁶ See Shafir, 'The Nature of Postcommunist Antisemitism in East-Central Europe' in Shafir, 'Four Pitfalls West and East'.

⁵⁷ Vanesa Gera, 'Poland blocks far-right march, will hold inclusive event', *Associated Press*, 7. november 2018.

od začetka obeleževanja tega dneva leta 2009 so bili prisotni tudi predstavniki skrajno desničarskih gibanj iz tujine.⁵⁸ Kot je pripomnil Rafał Pankowski, poljski sociolog in politolog, ki je soustanovil nevladno organizacijo »Nikoli več« (*Nigdy Więcej*): »Predsednik in drugi člani politične elite so legitimirali skrajno desnico kot gostiteljico poljskega praznovanja dneva neodvisnosti.«⁵⁹

Po besedah Pankowskega je do »nekaterih najhujših primerov antisemitskega govora v javni sferi prišlo zelo kmalu po sprejetju kontroverznega zakona [leta 2018]«. Med njimi je bil pomemben mit o t. i. »židovski komuni« (*Żydokomuna*). Paweł Kukiz, nekdanji punk-rock zvezdnik, ki je bil med letoma 2015 in 2018 na čelu tretje največje poslanske skupine v poljskem parlamentu, je v televizijski pogovorni oddaji 28. januarja (dan po tem, ko je Izrael protestiral proti novemu zakonu) dejal: »[Povojnih komunističnih] taborišč v

Świętochłowicach in Jaworznu, ki jih je vodil gospod [Salomon] Morel judovskega rodu, ne imenujem 'judovska koncentracijska taborišča', in zatrjeval, da medtem ko so Poljaki (vključno z njegovo mamo) med vojno pomagali Judom, slednji niso zgolj pokazali nehvaležnosti, temveč so bili »vsi višji uradniki v varnostnih službah, NKVD in pravosodju« ob začetku komunističnega obdobja Judje.⁶⁰ Pri tem ga je podprl tudi Marek Jakubiak, vodilni član gibanja Kukiz, ki je šel še korak dlje. V intervjuju na poljskem državnem radiu je trdil, da naj bi med tem, ko so Poljaki reševali Jude med holokavstom, ti med sovjetsko okupacijo zavrnilo pomoč Poljakom, s čimer je poudaril povezavo med Judi in komunizmom: »17. septembra 1939 nas je napadel naš večni sovražnik, sovjetska Rusija. Judje so jih sprejeli s cvetjem. Sprašujem se, kje so bili Judje, ko je bilo pred njihovimi očmi pomorjenih 500.000 Poljakov, še dva milijona pa poslanih na vlake smrti v Sibirijo. Sprašujem, ali so v takšni situaciji Judje rešili enega samega Poljaka.«⁶¹

58 Christian Davies, 'Poland's president addresses far right at independence march', *The Guardian*, 11. november 2018; Vanessa Gera, 'Far-right nationalists congregate on Polish Independence day', *Associated Press*, 11. november 2018.

59 Citat iz Claudia Ciobanu, 'Poland's Independence Day march, a »Litmus test of far-right support«, *Balkan Insight*, 11. november 2019.

60 Pankowski, 'The Resurgence of Antisemitic Discourse in Poland' (citat na 5. strani). Morel je res poveljeval obema taboriščema, ki ju omenja Kukiz, kjer so z ujetniki brutalno ravnali. Leta 1992 je zaradi obtožb zbežal v Izrael.

61 *Ibid.*, 6.

Vrnimo se na Madžarsko, kjer je premier Viktor Orbán ob več priložnostih izjavil, da na Madžarskem od leta 2013 naprej velja »ničelna toleranca do antisemitizma«. ⁶² Ob tem se je potrebno vprašati, koliko so verodostojne takšne izjave v luči njegovih (ne preveč prikritih) antisemitskih omemb Sorosa iz leta 2018, ki vsebujejo praktično vse stereotipe:

»Bojujemo se s sovražnikom, ki je drugačen od nas. Ne odprt, temveč skrit; ne odkrit, temveč zvit; ne pošten, temveč nizkoten; ne nacionalen, temveč mednarodni; ne verjame v delo, ampak špekulira z denarjem; nima lastne domovine, a meni, da mu pripada ves svet.« ⁶³

⁶² Glej npr. 'Hungary's Viktor Orban condemns antisemitism as WJC meets', BBC News, 6. maj 2013; 'The Hungarian Government maintains a stance of zero tolerance against anti-semitism', spletna stran madžarske vlade, kabinet predsednika vlade, 19. junij 2015; 'Hungary is committed to combatting every form of antisemitism and hatred without compromise', spletna stran madžarske vlade, kabinet predsednika vlade, 10. marec 2016; 'Orban's first Israel visit: Hungary has »zero tolerance« for antisemitism', *i24news*, 19. julij 2018.

⁶³ Citat iz Marc Santora, 'Orban campaigns on fear, with Hungary's democracy at stake', *The New York Times*, 7. april 2018.

Kar zadeva Netanjahuja, je Orbán jasno dokazal, da pravega prijatelja spoznaš v nesreči. Kar zadeva judovsko skupnost v njegovi državi, pa niti ne. Napevosti med njim in organizacijo MAZSIHISZ (*Magyar-országi Zsidó Hitközségek Szövetsége*), krovno organizacijo, ki združuje večino judovskih skupnosti na Madžarskem, segajo v leto 2002, ko je prvič odprl svoja vrata »Muzej terorja« (*Terror Háza Múzeum*) pod direktorovanjem Márie Schmidt, Orbánove tesne zaveznice, ki jo imajo nekateri za njegovo glavno ideologinjo. Muzej se nahaja v stavbi na veličastni aveniji Andrassy, ki sta jo uporabljali tako pronacistična stranka »Pušični križ« (*Nyilas-keresztes Párt*) kot tudi komunistična tajna policija ÁVH, v njem pa je terorju v obdobju komunizma namenjene veliko več pozornosti kot nacističnemu terorju (ki sta mu posvečeni samo dve sobi). Kot poudarja Anna Manchin, pa je osupljiva uporaba »uporabne preteklosti«, saj so kuratorji uporabili pristop »dvojne okupacije«, po katerem je »holokavst nadomestilo za splošno madžarsko vlogo žrtve«, kljub temu, da je komajda omenjen. ⁶⁴ Muzej »Hiša terorja« je v več pogledih napovedal kontro-

⁶⁴ Manchin, 'Staging traumatic memory'.

verzne dogodke v zvezi s Trgom svobode (glej spodaj). Kot sem ugotovil ob številnih obiskih muzeja, ne more obiskovalec nikjer izvedeti ničesar o lastni krivdi madžarske države za preganjanje Judov in za sodelovanje pri njihovem iztrebljanju. Nasprotno, prvi letak, ki nam pride v roke ob vstopu v muzej (letaki so v vsaki sobi), govori o tem, kako naj bi si Horthyjeva Madžarska »obupno prizadevala« za ohranitev svoje »krhke demokracije«. Kot izvemo iz letaka, je imela Madžarska do nacistične okupacije leta 1944 »legitimno izvoljeno vlado in parlament, kjer so opozicijske stranke normalno delovale«. Niti besede o protijudovski zakonodaji ali o 64.000 Judih, ki so umrli pod Horthyjevo vladavino, še preden so državo okupirali nacisti.

Kot poudarja Jakob Mikanovski, je muzej »Hiša groze« »vizualni dokaz o tem, kako je FIDESZ [...] vneto pisala na novo zgodovino države«.

Pri tem gre za prizadevanja, katerih cilj je

»izenačitev fašizma in komunizma ter zavrnitev obojega kot vsiljenega iz tujine – [kar] je tipično za Orbánovo retoriko. Obenem je to glavno poslanstvo muzeja. Ekspoziti v njem se namenoma

izogibajo razlikovanju med storilci. Trdijo, da tako fašizem kot komunizem spadata izven polja, ki ga FIDESZ imenuje »pristno madžarska zgodovina«, kljub temu, da je imela Madžarska lastno fašistično stranko in lastne komuniste. Takšna retorika omogoča odpuščanje najhujših zločinov dvajsetega stoletja: ker sta bili obe gibanji uvoženi iz tujine, Madžarska ni odgovorna niti za holokavst niti za gulage. Obenem pa ta retorika promovira verzijo zgodovine, v kateri je Madžarska večna žrtev, stranka FIDESZ pa njena dolgo pričakovana rešiteljica.«⁶⁵

Januarja 2014 je vlada napovedala, da bo postavila spomenik v spomin na 19. marec 1944 kot dan, ko je Madžarska po okupaciji vojske nacistične Nemčije izgubila svojo suverenost. Večina držav slavi svoje zmage, ne pa okupacije in izgubo suverenosti. Toliko redkeje to počnejo s postavljanjem spomenikov na osrednjih trgih svojih glavnih mest, neda leč od stavbe, ki uteleša prav suverenost – namreč parlamenta. Kmalu zatem se je zveza judovskih skupnosti MAZSIHISZ distancirala od te odločitve, saj naj bi bila ta sprejeta brez kakršnih koli

⁶⁵ Jacob Mikanowski, 'The frightening politics of Hungary's House of Terror', *The Awl*, 30. marec 2012.

predhodnih posvetovanj z njimi,⁶⁶ kar je »vzbudilo skrbi v judovski skupnosti doma in v tujini«. S tem odzivom judovske skupnosti se je začel dolgotrajen konflikt med organizacijo MAZSIHISZ in kabinetom predsednika vlade Viktorja Orbána.

Kmalu za tem se je pojavilo še eno sporno vprašanje: načrt gradnje »Hiše usod« – Evropskega izobraževalnega centra (*Sorsok Háza – Európai Oktatási Központ*). 9. februarja 2014 je vodstvo zveze MAZSIHISZ prvič v zgodovini sprejelo resolucijo, v kateri so zapisali, da se vse leto ne bodo udeležili nobenega dogodka pod pokroviteljstvom države, če vlada ne spremeni svojega mnenja glede načrtovanega spomenika na Trgu svobode ter načrtovanega novega muzeja »Hiša usod«, ki naj bi prikazoval madžarsko–judovske odnose, brez posvetovanja s strokovnjaki iz MAZSIHISZ in namernim ignoriranjem vseh pozivov k razjasnitvi koncepta muzeja. V resoluciji, ki so jo objavili 9. februarja, so poleg tega izjavili, da bo zveza MAZSIHISZ uporabila nepovratna sredstva iz vladnega civilnega sklada za načrtovane spominske dogodke v tem letu »samo v

⁶⁶ Citat iz Eva Balogh, 'The end of Hungarian sovereignty on March 19, 1944?', *Hungarian Spectrum*, 2. januar 2014.

primeru, da madžarska vlada spremeni svoj odnos do spomina in raziskovanja holokavsta«. ⁶⁷

Na začetku je bilo predstavljeno, da je nameravana postavitve obeležja ključni del dogodkov ob 70. obletnici deportacije madžarskih Judov v taborišče smrti Auschwitz, kjer jih je v zelo kratkem času, med 15. majem in 15. julijem, umrlo okoli 430.000. ⁶⁸ Zaradi protestov tako doma kot v tujini so otvoritev spomenika najprej prestavili z 19. marca na enkrat po volitvah, ki so bile načrtovane v začetku aprila, in nato na enkrat »po 31. maju«, končno pa so ga otvorili julija, v popolni tajnosti, v zavetju noči in ob policijski zaščiti. ⁶⁹

⁶⁷ 'Hungary's main Jewish umbrella votes to boycott state Holocaust commemorations', JTA, 9. februar 2014. Kmalu zatem so različne judovske fundacije napovedale, da bodo vrnile denar, ki so ga prejele v ta namen, prav tako pa tudi več nejudovskih nevladnih organizacij in posameznikov. Aprila so judovske in nejudovske organizacije na čelu z zvezo MAZSIHISZ začele kampanjo zbiranja sredstev za pomoč pri financiranju komemoracij neodvisno od vladnega financiranja. Glej npr. 'Groups to forgo govt Holocaust funds', *politics.hu*, 18. april 2014.

⁶⁸ Braham, *The Politics of Genocide*, 920.

⁶⁹ Marton Dunay, 'Hungary delays war memorial until after April vote', *Reuters*, 20. februar 2014.

7,5 metrov visoka konstrukcija, ki jo je zasnoval kipar Imre Párkányi Raab, predstavlja nadangela Gabriela (simbol nedolžne in krepostne Madžarske), ki ga napada nemški cesarski orel.⁷⁰ Kot je pojasnil Párkányi Raab, je za razliko od nadangelovega kipa, ki stoji na stebru sredi Trga herojev v Budimpešti, z razprtimi krili in obdan s kipi legendarnih kraljev, v njegovi kompoziciji »kulturo, njena krila so zlomljena, uničuje večja sila ... Cesarski orel je skupek masovno proizvedenih ikon in simbolov. V zamahu kril preleti ves svet. Kmalu nas bo dosegla in zajela Madžarsko ter njene prebivalce vkljenila v verige.«⁷¹

Toda katere prebivalce? Namen spomenika je prav zabrisati kakršno koli razliko med tistimi, ki so trpeli zaradi nemške invazije, in mimoidočimi, vojnimi zaslužkarji⁷² ali aktivnimi kolaboranti. Napis na

70 'Statue of limitations', *The Economist*, 1. februar.

71 Citat Krisztiána Ungváryja, 'Az élő borzalom' ('Živa groza'), *Heti Világgazdaság*, 21. januar 2014 (angleška različica na blogu *Hungarian Spectrum*, 24. januar 2014).

72 »Nemška invazija ni ohromila države, temveč je njeni desničarski eliti omogočila prerazporeditev premoženja približno 800.000 ljudi. Svoj del plena je dobilo zelo veliko ljudi, zato je malo verjetno, da so se počutili zatirane« (Ungváry, 'Az élő borzalom'). Za dodatne podrobnosti glej

njem se glasi: »Nemška okupacija Madžarske, 19. marec 1944, v spomin na žrtve« – kot je v pismu, naslovljenem na člane ameriškega kongresa, ki so protestirali proti dvoumnosti spomenika, poudaril sam Viktor Orbán. Kot je napisal, konstrukcija ni bila spomenik holokavstu. Njen namen naj bi bil »spominjati nas na to, da je imela izguba naše nacionalne suverenosti tragične posledice«.⁷³ »S spominom na žrtve nacizma na splošno – kot je ugotavljal novinar izraelskega časnika *The Jerusalem Post* – se izogne eksplisitni omembi judovskega ljudstva.«⁷⁴ S tega vidika – in paradoksalno za vlado, ki se dojema kot borka proti ostankom komunizma – je spomenik tako skladen s komunistično politiko, ki je judovske žrtve holokavsta spremenila v »protinacistične borce za svobodo«. Poleg tega pa je zgolj del širšega nabora muzejev in komemorativnih poskusov dokazovanja, da Madžarska ni

Kádár in Vági, *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*; Kádár and Vági, 'The economic Annihilation of the Hungarian Jews, 1944–1945'.

73 Eva Balogh, 'An exchange of letters between US congressmen and Viktor Orbán', *Hungarian Spectrum*, 5. junij 2014.

74 Sam Sokol, 'Study: Up to 1/5 of Hungarians, »extreme anti-semites«', *The Jerusalem Post*, 5. marec 2014.

bila zadnja zaveznica nacistične Nemčije, temveč njena zadnja žrtev.⁷⁵

Vendar pa je ta žrtev »ustavna«. Orbánov režim je na podlagi prepričljive zmage leta 2010, s katero si je zagotovil izjemno, več kot dvotretjinsko večino v parlamentu,⁷⁶ spremenil temeljno listino Madžarske, v katere preambuli med drugim piše:

»Kot datum ponovne vzpostavitve samoodločbe v naši državi, ki je bila izgubljena devetnajstega marca 1944, štejemo drugi dan maja 1990, ko je bilo oblikovano prvo svobodno izvoljeno ljudsko predstavniško telo.«⁷⁷

⁷⁵ Randolph L. Braham, 'The assault on the historical memory of the Holocaust', *Hungarian Spectrum*, 22. marec 2014.

⁷⁶ Tako je stranka FIDESZ dobila proste roke pri sprejemanju nedemokratske zakonodaje, vključno z volilno reformo, katere cilj je bilo onemogočenje opozicije proti FIDESZ »za naslednjih dvajset let« in utišanje kritik v množičnih medijih. V kombinaciji s številnimi populističnimi ukrepi, sprejetimi pred volitvami, je to FIDESZ zagotovilo skoraj podobno zmago na volitvah leta 2014, s čimer so ponovno dobili dvotretjinsko večino v parlamentu. Glej tudi Iván Bajomi idr., *Hungary Turns Its Back to Europe*.

⁷⁷ 'The fundamental law of Hungary', 25. april 2011.

Pomembno je opozoriti, da ustava ne zamegljuje le odgovornosti, temveč tudi izenačuje nacistični in komunistični režim, s čimer implicitno zagovarja pristop dvojnega genocida. Med sporom glede spomenika na Trgu svobode leta 2014 so zagovorniki odločitve režima poudarjali, da stranko FIDESZ težko obtožujemo negacionističnih motivov, saj je bila prav pod Orbánovo vlado februarja 2010 sprejeta zakonodaja, ki je prepovedovala zanikanje holokavsta. To drži, a samo nekaj mesecev kasneje je bila ta zakonodaja razširjena tako, da je vključila vse »genocide, ki so jih zagrešili nacional-socialistični ali komunistični sistemi«, ⁷⁸ pri čemer holokavst ni bil posebej omenjen. Zaradi tega postavitve spomenika na Trgu svobode lahko štejemo za sestavni del prizadevanj za zamegljevanje holokavsta, ki so zdaj zapisana v ustavi. Zakonodajo, ki na enak način izenačuje zanikanje holokavsta in komunističnih zločinov, so sprejele tudi nekatere druge nekdanje komunistične države. A Madžar-

⁷⁸ Ben Cohen, 'Jobbik leader remains a Holocaust denier, says Jewish journalist and Holocaust survivor', *The Algemeiner*, 6. december 2014 (<http://www.algemeiner.com/2014/12/15/jobbik-leader-remains-a-holocaust-denier-says-jewish-journalist-and-holocaust-survivor>).

ska je edina, ki je ta vidik zanikovanja holokavsta zapisala v svoj temeljni dokument.⁷⁹

Vsi niso pravočasno opazili vloge Márie Schmidt pri naznanjanju pomena teh odstopanj. Ta je že leta 1999, v maniri, podobni tisti voditelja francoskih radikalcev Jean-Marie Le Pena, izjavila, da je bil holokavst samo obrobni problem v zgodovini druge svetovne vojne. »Holokavst, iztrebljanje ali reševanje Judov, je bil zgolj drugorazredno, zane-marljivo vprašanje, ki ni bilo med vojnimi cilji obeh vojskujočih se strani,« je natančen citat iz njenega nagovora na simpoziju, ki je potekal pod okriljem Politične akademije Tiborja Eckhardta novembra tistega leta v Budimpešti. Ni naključje, da je v tem kontekstu govorila o »holokavstih« (v množini). Izraza »holokavst« po njenem mnenju ne bi smeli uporabljati samo za iztrebljanje Judov med drugo svetovno vojno, saj so genocid zagrešili tudi komunisti. Vendar pa se Zahod, ki je bil med drugo

79 Že januarja 2014 je predsednik vlade Orbán v pismu, naslovljenem na vodstvo MAZSIHISZ, ki je javno izrazilo svoje prve pomisleke, opozoril na preambulo temeljnega dokumenta. Sam Sokol, 'Hungarian PM defends controversial WWII memorial', *The Jerusalem Post*, 22. januar 2014 (<http://www.jpost.com/LandedPages/PrintArticle.aspx?id=339040>).

svetovno vojno Stalinov zaveznik, noče soočiti z lastno odgovornostjo, saj bi s tem »ogrozil legitimnost zahodnih demokracij«. Po protestih, ki so sledili, je Orbán dal izjavo, v kateri je Schmidtovo v veliki meri oprostil krivde in izrazil »popolno zaupanje« vanjo.⁸⁰

Zamegljevanje holokavsta v svojih različnih oblikah je v več primerih prisotno v zborniku *V peklu diktatur*, ki ga je Mária Schmidt izdala leta 1998.⁸¹ Med drugim ta madžarska zgodovinarica v članku z naslovom »Položaj holokavsta v sodobni zgodovini madžarskega judovstva (1945–1956)« v celoti sprejme pristop »dvojnega genocida«. Kot piše, naj bi madžarsko liberalno plemstvo in voditelji madžarskih Judov »sredi devetnajstega stoletja podpisali pakt« o ločitvi funkcij v državi: Judje naj bi delovali le na gospodarskem področju in v poklicih, plemstvo pa naj bi zagotavljalo politično vodenje države. Judje so bili tisti, ki so prekršili ta pakt,

80 Mária Schmidt, 'Holokausztok a huszadik században' ('Holokavsti v dvajsetem stoletju'), *Magyar Hírlap*, 13. november 1999. Glej tudi Hanebrink, 'The memory of the holocaust in Postcommunist Hungary', 275.

81 Schmidt, *Diktatúrák ördögszekerén*.

ko so leta 1919 prevzeli vodenje madžarske sovjetske revolucije. Vendar pa, kot trdi Schmidt, ne samo, da se tedanje madžarske elite niso maščevale za to, temveč je med letoma 1928 in 1938 prišlo do »drugega razcveta madžarskega judovstva«. Če ji gre verjeti, naj bi lokalni Judje pod protijudovsko zakonodajo in diskriminacijo cveteli. Po njenem mnenju Horthyjev režim »ni bil naklonjen Judom, a do leta 1938 jim njegovi predstavniki tudi niso bili sovražni«. Schmidt nato popolnoma v skladu s tem, kar je kmalu za tem postala uradna »ustavna« trditev, zatrdi, da je »19. marca madžarska suverenost prenehala obstajati« in da »država, ki so jo upravljale nacistične marionete, ni več branila svojih judovskih državljanov«. To, da so bile te »marionete« v veliki meri iste kot tiste, ki so vplivale na usodo »suverene Madžarske«, se ji zdi nepomembno.

Mária Schmidt popolnoma razkrije svoja stališča v delu, kjer obravnava povojno obdobje. Kot trdi, so bile po vojni praktično vse politične stranke levice in sredine v judovskih rokah. Ne glede na to, kako opredelimo »sredino«, gre za močno pretiravanje, a sodobni kontekst te trditve je jasen: liberalce in

levičarje Judje podpirajo ali pa jih imajo pod nadzorom. Nato navaja trditev italijanskega sociologa Roberta Michelsa, da »so bile stranke delavskega razreda v srednji Evropi v celoti v judovskih rokah«, k čemur dodaja: »v primeru Madžarske je ta trditev z več ali manj odstopanji držala do leta 1956«. Povedano drugače, stalinistični zločini na Madžarskem so bili judovski zločini, tako kot so bili fašistični zločini nemški zločini.

Da bi to »dokazala«, Schmidt navaja imena komunističnih voditeljev judovskega porekla, kot so bili Mátyás Rákosi, Mihály Farkas, Ernő Gerő ali József Révai, medtem ko zamolči voditelje drugega porekla. Dodaja tudi, da je bila judovskega porekla tudi večina sodnikov, ki so v povojnih letih izrekli sodbe okoli štiristo vojnim zločincem. V takšnih okoliščinah je bilo po njenem mnenju pričakovano, da je prišlo do vzpona antisemitizma, saj so tisti na oblasti izhajali iz »preganjanih« – ta izraz je sama dala v navednice. Bralec lahko torej sklepa, da je bil v medvojni Madžarski antisemitizem zgolj obrobni pojav, v povojni Madžarski pa ga je bilo veliko, pri čemer so ga izzvali sami Judje. Še več, vzroki za antisemitizem so enaki tudi na Madžarskem po

letu 1989, saj so po spremembi režima »tovariši judovskega porekla uspeli priti na pomembne položaje v novi demokraciji«, kjer so »dobili pomembne, dobro plačane službe, uniforme, nazive, sijajne kariere«.

V tem kontekstu je potrebno razumeti, zakaj je Mária Schmidt izrazila dvome glede vodstva zveze MAZSIHISZ, potem ko je bilo konec leta 2013 napovedano njeno imenovanje na položaj kustosinje in direktorice načrtovane »Hiše usod«. Šlo naj bi za izobraževalni projekt, katerega cilj je bilo ohranjanje spomina na madžarske otroke v okviru spominskega leta ob 70. obletnici holokavsta. Ime muzeja je bilo očitno mišljeno kot odziv na roman *Fatelessness* (»Brezusodnost«) Nobelovega nagrajenca Imreja Kertésza, ki je preživel holokavst. Z drugimi besedami, ta novi muzej madžarskega holokavsta naj bi pokazal, da so imeli ubiti otroci vendarle svojo usodo – kar ima muzej Yad Vashem že v svojem imenu (»spomenik in ime«). Čeprav se je zveza MAZSIHISZ najprej pozitivno odzvala na zamisel, je imenovanje Márie Schmidt za vodjo projekta vzbudilo bojazni, da so skriti nameni ponovno očistiti Madžarsko krivde, podobno kot v primeru »Hiše terorja«, toliko bolj, ker je

bil uradni namen projekta tudi izpostaviti dejanja rešiteljev Judov.

Zelo kmalu je postalo jasno, da »Hiša usod«, kot si je muzej zamislila Schmidt, spada med enaka prizadevanja za »očiščenje«. Madžarsko-judovske odnose je nameravala predstaviti kot nekakšno dolgo zgodbo o sožitju, ki so jo prekinjale »totalitarne epizode«, ter poudariti reševanje namesto preganjanja Judov med holokavstom. »Imenovanje Márie Schmidt za vodjo tega projekta se nam zdi problematično, in [...] zelo problematična tudi 'Hiša terorja', zlasti njena ideologija,« je dejal András Heisler, ki je bil imenovan za enega izmed članov svetovalnega odbora »Hiše usod«. Heisler je kmalu zatem zamenjal Gusztáva Zoltajia na mestu predsednika zveze MAZSIHISZ. Decembra 2013 je Judovska skupnost v Budimpešti (*Budapesti Zsidó Hitközség*), ki jo vodi Péter Tordai, zahtevala, da se svetovalni odbor razširi tako, da bodo v njem tudi njihovi kandidati, česar Mária Schmidt ni hotela upoštevati.⁸²

⁸² Braham, 'The assault on the historical memory ...', opomba št. 80. Zahtevali so vključitev glavnega rabina Alfreda Schönerja; Imreja Lebovitsa kot predstavnika preživelih; zgodovinarja Tamása Ungváryja; strokovnjaka za holokavst Zoltána Vágija ter Zsuzsanne Toronyi iz Madžarskega judovskega arhiva.

Če to zelo dolgo zgodbo (preveč) poenostavim – leta 2021 projekt še vedno ni dokončan. In čeprav je bila Mária Schmidt umaknjena z mesta direktorice muzeja,⁸³ je bil na njeno mesto imenovan rabin Shlomo Köves iz gibanja Chabad/Lubavich, ki je v konfliktu z zvezo MAZSIHISZ (čeprav predstavlja le majhno manjšino madžarskih Judov)⁸⁴ in brani Orbána pred obtožbami antisemitizma.⁸⁵ Osnovna izhodišča muzeja se verjetno ne bodo spremenila. Köves je na čelu organizacije EMIH (*Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség* – Združena kongregacija madžarskih Judov), ki jo izdatno – in nesorazmerno glede na število njenih članov – podpira madžarska vlada.

Podobno kot Schmidt tudi novinar Zsolt Byer pogosto izkorišča mit o *Žydokomuni* za upravičevanje madžarskega medvojnega antisemitizma, za katerega naj bi bil kriv »rdeči teror«, ki so ga izvajali privrženci Béle Kuna, ki jih imenujejo »Leninovi fantje« (*Lenin-fiúk*). Enako kot Mária Schmidt niti z besedo

⁸³ Bajomi idr., *Hungary Turns Its Back to Europe*, 52.

⁸⁴ Večina med njimi je neologov ali versko neopredeljenih.

⁸⁵ Jean-Pierre Filiu, 'Orban réécrit l'histoire de la Shoah en Hongrie', *Le Monde*, 12. april 2020.

ne omenja »belega terorja« privržencev Horthyja, ki je povzročil veliko več žrtev.⁸⁶ Kmalu po tem, ko so madžarske oblasti v Budimpešti postavile doprsne kipe Bálinta Hómana, enega od piscev protijudovske zakonodaje iz časa druge svetovne vojne ter rasista in zagovornika iste zakonodaje Györgyja Donátha – zaradi česar so bile deležne kritike tako doma (s strani Judov) kot na Zahodu – je Bayer v Orbánu naklonjenem dnevniku *Magyar Hírlap* zapisal: »Zakaj smo presenečeni, da je preprosti kmet, katerega bistveno izkustvo je bilo, da so Judje vdrli v njegovo vas, do smrti pretepli njegovega duhovnika, grozili, da bodo njegovo cerkev spremenili v kinodvorano, zakaj se nam zdi šokantno, da je dvajset let pozneje brez usmiljenja gledal, kako so žandarji odvedli Jude iz njegove vasi?« To je bil le eden od številnih poskusov Bayerja, da bi krivdo za to, kar se je zgodilo

⁸⁶ Po trditvah zgodovinarja Gergelyja Bödőka je Albert Váry, generalni kraljevi tožilec v Budimpešti, v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja ocenil število žrtev »rdečega terorja« na 587. Žrtev »belega terorja« je bilo po ocenah med 1200 in 1300. Izmed privržencev režima Béle Kuna je bilo na smrt obsojenih 100 oseb, od katerih je bilo 74 usmrčenih. Na drugi strani francoska zgodovinarica Catherine Horel ocenjuje, da je bilo žrtev »belega terorja« okoli 5000, od tega 3000 Judov (Horel, *L'Amiral Horthy, Régent de Hongrie*, 123).

na Madžarskem med holokavstom, prevailil na Jude. Po njegovem mnenju ni nobenega opravičila za to, da bi kulturnim osebnostim, kot sta Hóman in Donáth, odrekli ustrezno mesto, ki jim pripada, ker so prispevali k madžarski kulturi. Kar zadeva njihova stališča do Judov, Bayer navaja Zsigmonda Móricza, gorečega antisemita transilvanskega porekla: »Njihovi nosovi in ušesa so veliki, usta čudna, spodnja ustnica je nabuhla: takšna usta vedno gledam z gnusom, da moram umakniti pogled. Takšna usta mi povzročajo slabost v grlu.«⁸⁷ Kot poudarja Éva Balogh, je bil »zaradi prevlade Judov v vodstvu sovjetske republike« v očeh tega novinarja antisemitizem na Madžarskem po letu 1919 »naravno« stanje duha. »In s to trditvijo upravičuje ves antisemitizem med obema svetovnima vojnama.« To ni nič drugega kot zamegljevanje holokavsta. Kot pravi sam Bayer, »je to pomembno, ko razmišljamo o vprašanju antisemitizma, ki poraja dodatna vprašanja. Na primer, komu lahko v tej državi postavimo spomenik in kdo lahko o tem odloča.«⁸⁸

⁸⁷ Citirano v *JTA*, 'Israel's envoy to Hungary blasts mainstream daily's »antisemitic« columns', 15. april 2016.

⁸⁸ Citirano v Eva Balogh, 'Zsolt Bayer: It's all the Jews' fault', *Hungarian Spectrum*, 14. marec 2016.

Toda citiranje Móricza ni dovolj. Bayer ima tudi svoje mnenje o Judih. V odzivu na pismo uredništvu *Washington Posta*, ki ga je napisal svetovno znani pianist András Schiff, ki je zaprisegel, da se ne bo vrnil v domovino, dokler bo prihajalo do rehabilitacije oseb, ki podpirajo naciste,⁸⁹ je Bayer januarja 2011 v članku z naslovom »Isti smrad« zapisal:

»Smrdljivi iztrebek, ki se imenuje nekaj takega kot Cohen od nekod iz Anglije, piše da iz Madžarske »veje smrad«. Cohen, Cohn-Bendit in Schiff. Népszava [opozicijski dnevnik] izhaja z rdečo figuro moža s kladivom in zahteva svobodo tiska. Večina ljudi misli, da je to nekaj novega in da tovrstne vojne prej ni bilo. Nesmisel. Nič novega ni pod soncem. Na žalost niso bili vsi zakopani do vratu v gozdu Orgovány.«⁹⁰

⁸⁹ Glej Tim Franks, 'Andras Schiff: Why I won't perform in Hungary', *BBC News*, 23. december 2013.

⁹⁰ Citirano v Eva Balogh, 'Zsolt Bayer vents against Hungarian Jews and the foreign press', *Hungarian Spectrum*, 5. januar 2011.

Orgovány, vasica na Veliki madžarski nižini, je bila prizorišče masakrov, ki so jih voditelji madžarskega »belega terorja« zagrešili v letih 1919 in 1920. Kot opaza Balogh, je Bayer »v preprostem jeziku« izrazil razočaranje nad tem, da v tistem obdobju niso bili pobiti vsi Judje.

Pa se preselimo na spremembo vlade ZDA novembra 2020.

Bayer se je posmehoval trditvi, da ima Antony Blinken »madžarske korenine«, čeprav so bili v družini njegove matere Madžari judovskega rodu, ki so emigrirali v Združene države. Nevljudno je nagovoril novega državnega sekretarja ZDA in vzkliknil: »Vi ste Madžar popolnoma brez korenin, kot ste tudi Američan brez korenin.«⁹¹ Kot je pripomnil Ira Forman, avtor poročila, je treba upoštevati, da je »Hitler imenoval Jude ‘mednarodno kliko brez korenin, ki hujska narode drugega proti drugemu’«, medtem ko jih je »Stalin obtoževal ‘kozmpolitstva brez korenin’ ter tako postavljaj pod vprašaj domoljubje sovjetskih Judov

⁹¹ Ira N. Forman (JTA), ‘Hungarian journalist leveled an anti-semitic attack on Antony Blinken’, *The Jerusalem Post*, 28. maj 2021. Glej tudi Eva Balogh, ‘Zsolt Bayer: Blinken is in a hurry’, *Hungarian Spectrum*, 2. maj 2021.

in to uporabil kot izgovor za začetek čistk proti uglednim sovjetskim Judom v štiridesetih in petdesetih letih prejšnjega stoletja.«⁹²

Zsolt Bayer je glede na njegove javne izjave najbolj sovražno nastrojen, rasističen, protiromski in antisemitski novinar na Madžarskem. To je glede na konkurenco izjemen »dosežek«. Ker so njegovi komentarji pogosto sestavni del negativnih poročanj mednarodnih medijev o Madžarski, je potrebno pojasniti njegovo prisotnost v kolumnah Orbánu naklonjenega časopisa *Magyar Hírlap*. Ker je ustanovni član stranke FIDESZ in tesen zaupnik predsednika vlade (po nekaterih virih naj bi imela njegova strankarska izkaznica pri FIDESZ številko 8), pojasnilo ne bi smelo biti težko. Ne samo, da se Orbán ne želi distancirati od Bayerja, temveč je bil slednji – za njegovo »raziskovanje različnih nacionalnih vprašanj« in »v znak priznanja za njegovo zgledno novinarsko delo«⁹³ – leta 2016 celo nagrajen z redom za zasluge viteškega križa, ki je

⁹² Forman, ‘Hungarian journalist leveled an antisemitic attack on Antony Blinken’.

⁹³ Eva Balogh, ‘The baffling story of Zsolt Bayer’s decoration’, *Hungarian Spectrum*, 24. avgust 2016.

eno najvišjih odlikovanj na Madžarskem. V znak protesta je okoli trideset prejemnikov te nagrade, med njimi tudi András Heisler, svoja odlikovanja vrnilo.⁹⁴ Kasneje je število protestnikov naraslo na več kot osemdeset.⁹⁵ Vendar pa je na tem očitno še nekaj več, kajti leta 2018 je novoustanovljeno nagrado Ferenc Herczeg (imenovano po najbolj priljubljenem pisatelju Horthyjevega obdobja) podelila žirija, ki so jo sestavljali trije ultranacionalisti. Eden izmed njih je bil zgodovinar Ernő Raffay, v čigar delih mrgoli antisemitskih stereotipov. Na vprašanje glede izbire žirije je Orbánov vodja kabineta Gergely Gulyás odgovoril: »Ne želimo posnemati gibanj, ki so, mimogrede, izposojena iz Amerike, ki podirajo Churchillove kipe, saj bi lahko v Churchillovih delih našli precej bolj antisemitska besedila«, ter dodal, da ni pravično iz celotnega opusa nekoga izluščiti samo nekaj stavkov. Po njegovem mnenju je »Ernő Raffay ugleden in časten zgodovinar, čigar zgodovinskega znanja v zadnjih treh desetletjih ni nihče postavjal pod vprašaj«. Sándor Czinkóczi iz novičarskega portala *444.hu* je Gulyása vprašal, ali je kdo preveril

⁹⁴ Felix Schlagwein, 'Rising antisemitism in Hungary worries Jewish groups', *Deutsche Welle* (v angleščini), 17. december 2020.

⁹⁵ Balogh, 'The baffling story of Zsolt Bayer's decoration'.

Raffayeve antisemitske izjave v preteklih letih in »v kolikšni meri so lahko ta stališča v skladu z domnevno ničelno toleranco vlade do antisemitizma«. ⁹⁶

Za razliko tako od Poljske kot od Madžarske pa primer Slovenije kaže, da se iliberalizem ne opira vedno na antisemitizem. Pri Janezu Janši (ki je bil do maja 2022 tretjič na položaju predsednika slovenske vlade) je antisemitizem le obrobe (ali v najboljšem primeru utilitaren). Povedano drugače (kot dokazujejo njegove omembe Georga Sorosa),⁹⁷ se ne izogiba pri vabljanju svoje ciljne publike (predvsem volilnega telesa) z vsemi možnimi sredstvi, ki koristijo njegovim osebnim ciljem. Toda če je to potrebno za uresničevanje njegovih interesov, se tudi Janša brez oklevanja opre celo na najbolj skrajne politične formacije, kar ga uvršča v isto kategorijo s Kaczyńskim. Preživetje njegove manjšinske vlade v obdobju 2020–2022 je bilo odvisno od Slovenske nacionalne stranke, ki jo vodi Zmago Jelinčič, znan po svojem sovraštvu do vseh in vsakogar, ki ni Slovenec. Vendar pa je Janšev svet jasno konstruiran okoli ločnice »prijatelj –

⁹⁶ Vse citirano v Eva Balogh, 'The Orbán government's strange zero tolerance of antisemitism', *Hungarian Spectrum*, 19. avgust 2020.

⁹⁷ Glej opombo št. 27.

sovražnik«, zaradi česar je še bolj nevaren za klasično demokracijo in kar ga morda uvršča v enako kategorijo, v katero spada Donald Trump, katerega poraz je vztrajno zavračal sprejeti, tudi ko o njem ni bilo nobenega dvoma več.⁹⁸

Janša je že pred Kaczyńskim, a v istem smislu, govoril o tako imenovani »udbomafiji«, katere cilj naj bi bila njegova osebna likvidacija, v smislu »nevidne (komunistične) roke«, ki še vedno bdi nad najpomembnejšimi gospodarskimi in političnimi odločitvami.⁹⁹ Njegov svet je podobno kot pri Trumpu svet teorij zarot, ki vsakega nasprotnika spreminja v sovražnika. Kot se je izrazil politolog Alem Maksuti, je to svet »postfaktičnih teorij«, v katerem oba voditelja preživita več časa v polemiziranju z njunimi kritiki na Twitterju (od tu naziv nekdanjega slovenskega voditelja, »Maršal Tweeto«) kot pri sprejemanju političnih odločitev. »Vsakodnevno polemizira z opozicijskimi politiki, novinarji, intelektualci in celo navadnimi državljani, ki si drznejo kritizirati njega in njegovo

stranko. Žali novinarke nacionalne medijske hiše in vlačijo neodvisne kolumniste po sodiščih, obenem pa ustanavlja lastne medije, da lahko ti poročajo o njegovi lastni resnici.«¹⁰⁰ Poleg tega se takšne skrajno egocentrične osebnosti ne morejo izogniti maščevalnosti in v končni fazi omadeževanju ugleda svoje države. Po poročanju (še vedno deloma svobodnih) medijev naj bi bil razlog za stalno odlaganje imenovanja slovenskih tožilcev na Evropsko javno tožilstvo v tem, da je ena izmed kandidatov, ki jih je določil slovenski tožilski svet (Tanja Frank Eler), sodelovala pri pripravi tožbe zoper Janšo po zakonu o odvzemu premoženja nezakonitega izvoza.¹⁰¹ Tudi Slovenska tiskovna agencija STA je bila več kot leto dni brez financiranja, ker (kot se je premier pritoževal na Twitterju) je več besed namenila novici o priznanem slovenskem reperju Zlatku kot Janševemu srečanju z Viktorjem Orbánom, ki se je zgodilo na isti dan in na katerem so slovesno

⁹⁸ Glej opombo št. 48.

⁹⁹ Rudolf M. Rizman, 'Radical Right Politics in Slovenia', 160–161.

¹⁰⁰ Alem Maksuti, 'Janez Jansa, Slovenia's Paranoid Marshal Tweeto', *Balkan Insight*, 11. november 2021.

¹⁰¹ Anja Vladislavljevic, 'Slovenia Criticised for Delay in Choosing EU Graft-Fighting Prosecutors', *Balkan Insight*, 8. junij.

odprli nov daljnovod med obema državama.¹⁰² Kakor koli že, Orbánovi prijatelji so vložili precej denarja v slovenske medije, Ljubljana pa je Budimpešti in Varšavi obljubila podporo pri številnih sporih obeh prestolnic z EU.

Zaključek

Iliberalizem morda ni nujna posledica antisemitizma, vendar pa ga zlahka spodbuja, saj je mogoče Jude tako prikladno uvrstiti v kategorijo tradicionalnih sovražnikov. Zdi se, da je uradni narativ o antisemitizmu na Poljskem povezan z vernakularnim diskurzom in je tudi pod njegovim vplivom, medtem ko je treba uradni diskurz na Madžarskem obravnavati v kontekstu vrzeli med željami in stvarnostjo. Ko je ta vrzel zaprta, se »uporabna preteklost« v obeh primerih pokaže kot popolnoma funkcionalna. A kot dokazuje primer Slovenije, antisemitizem ni nujni predpogoj za iliberalizem.

102 Aleksandar Brezar, 'Will Janez Janša take Slovenia down the same populist road as Hungary?', Euractiv, 28. oktober 2020.

Seznam literature

- Bajomi, Iván idr., *Hungary Turns Its Back to Europe: Dismantling Culture, Education, Science, and the Media in Hungary, 2010–2019* (Budimpešta: Hungarian Network of Academics, 2020).
- Bauer, Yehuda, 'Global Trends in a complex World: A View from Jerusalem', *The Israel Journal of Foreign Affairs*, 13, št. 3 (2019): 316–328.
- Bauer, Yehuda, 'Creating a »Usable« Past: On Holocaust Denial and Distortion', *The Israel Journal of Foreign Affairs*, 14, št. 2 (2020): 209–228.
- Bauer, Yehuda, 'Liberals, Illiberals, and Waverers: The Struggle of Our Time', *The Israel Journal of Foreign Affairs*, 2021.
- Braham, Randolph L., *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*, 3. revidirana in posodobljena izdaja, vol. 2 (New York: Columbia University Press, 2016).
- Crossman, Richard (ur.), *The God That Failed* (New York: Columbia University Press, 1949).
- Durand, Jean-Dominique, *L'Europe de la démocratie chrétienne* (Bruselj: Complexe, 1995).
- Fflapan, Simha, *Zionism and the Palestinians* (London: Croom Helm, 1979).
- Fflapan, Simha, *The Birth of Israel: Myths and Realities* (New York: Pantheon Books, 1987).
- Hanebrink, Paul, 'The Memory of the Holocaust in Postcommunist Hungary', v *Bringing the Dark Past to Light*, ur. John-Paul Himka in Joanna Beata Michlic (Lincoln: University of Nebraska Press 2013), 261–291.
- Hillebrand, Ernst, 'The Close Election Result Is Quite Surprising', *International Politics and Society*, 13, julij 2020.
- Holmes, Stephen, *The Anatomy of Antiliberalism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).
- Horel, Catherine, *Amiralul Horthy, Regentul Ungariei (Admiral Horthy, Regent of Hungary – Bukarešta: Humanitas, 2019, prevod dela L'Amiral Horthy, Régent de Hongrie – Pariz: Perrin, 2014).*
- International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, ur. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihai R. Ionescu (Iași: Polirom, 2005).

Kádár, Gábor, Zoltán Vági, *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése (Skrunitév trupel. Ekonomsko uničenje madžarskih Judov – Budimpešta: Hannah Arendt Egyesület – Jaffa Kiadó, 2005).*

Kádár, Gábor, Zoltán Vági, 'The Economic Annihilation of the Hungarian Jews, 1944–1945', v *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*, ur. Randolph L. Braham in Brewster S. Chamberlin (New York: Columbia University Press, 2006), 77–88.

Katz, Dovid, 'Primary Holocaust Inversion and East-European Antisemitism', v *Anti-Semitism in Comparative Perspective*, ur. Charles Asher Small (New York: Institute for The Study of Global Antisemitism and Policy, 2018), Vol. III, 207–218.

Kaiser, Wolfram, *Christian Democracy and the Origins of European Union* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

Kimmerling, Baruch, *Zionism and Territory: The Socioterritorial Dimensions of Zionist Politics* (Berkeley: University of California, Institute of International Studies, 1983).

Kimmerling, Baruch, *Politicide: Sharon's War Against the Palestinians* (London: Verso, 2003).

Kimmerling, Baruch, Joel S. Migdal, *The Palestinian People: A History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003).

Krastev, Ivan, Stephen Holmes, *The Light That Failed: The Reckoning* (London: Pegasus, 2020).

Levitsky, Steven, Daniel Ziblatt, *How Democracies Die: What History Reveals about Our Future* (New York: Penguin Random House, 2018).

Levitsky, Steven, Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* (New York: Cambridge University Press, 2010).

Manchin, Anna, 'Staging Traumatic Memory: Competing Narratives of State Violence in Post-communist Hungarian Museums', *East European Jewish Affairs*, 45, št. 2–3 (2015), 236–251.

Morris, Benny, *1948 and After: Israel and the Palestinians* (Oxford: At the Clarendon Press, 1994).

Morris, Benny, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881–1999* (New York: Vintage Books, 2001).

Müller, Jean-Werner, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought* (New Haven, CT: Yale University Press, 2003).

Pankowski, Rafał, 'The Resurgence of Antisemitic Discourse in Poland', *Israel Journal of Foreign Affairs*, 12, št. 1 (2018), 21–37.

Pappé, Ilan, *Ten Myths about Israel* (New York: Verso, 2017).

Olick, Jeffrey J., 'From Usable Pasts to the Return of the Repressed', *The Hedgehog Review*, poletje 2007.

Rizman, Rudolf M, 'Radical Right Politics in Slovenia', v *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*, ur. Sabrina P. Ramet, (University Park: The Pennsylvania State University Press), 147–170.

Zakaj je do iliberalne protirevolucije prišlo prav na Madžarskem in na Poljskem, ko pa vemo, da sta bili ti državi med tistimi, ki so kot prve v tej regiji po letu 1989 sprejele zahodni liberalizem?

Kakšna je povezava med postsocialističnim iliberalizmom in antisemitizmom?

Ali lahko iliberalne vrednote zabrišejo razlike med uradnimi državnimi politikami v odnosu do antisemitizma?

lberalizem morda ni nujna posledica antisemitizma, vendar pa ga zlahka spodbuja, saj je mogoče Jude tako prikladno uvrstiti v kategorijo tradicionalnih sovražnikov. Zdi se, da je uradni narativ o antisemitizmu na Poljskem povezan z vernakularnim diskurzom in je tudi pod njegovim vplivom, medtem ko je treba uradni diskurz na Madžarskem obravnavati v kontekstu vrzeli med željami in stvarnostjo. Ko je ta vrzel zaprta, se »uporabna preteklost« v obeh primerih pokaže kot popolnoma funkcionalna.

Založba ZRC

Pamflet! 7

3 EUR

